

KİTABXANA İŞİNİN DEMOKRATİKLİYİ HAQQINDA

Məlumat istehlakçısının potensial sorğusunu düzgün müəyyənləşdirərək onu tam ödəyə bilmək texnologiyası özü bir incəsənətdir. Bu sənət böyük tarixi təkamül yolu keçmiş və tarixin müxtəlif dövrlərində bəşəri funksiyalarla yanaşı lokal prioritetlərə də malik olmuşdur. Bütün hallarda kitabxana mədəniyyətinin bəşəri xüsusiyyətləri həmişə üstünlük təşkil etmiş, kitabxanalar ayıran deyil, birləşdirən olmuşdur. Müasir dövrdə çox az müzakirə olunan kitabxanaların demokratikliyi probleminə diqqət çəkmək fikrindəyik.

Kitabxana fondlarının repertuarı, fondun komplektləşdirilməsi, məlumat xidmətinin təşkili və kitabxana siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində demokratikliyin gözlənilməsi müasir mədəni cəmiyyətin vacib tələblərindəndir. Qlobal iqtisadi inkişaf və beynəlxalq ictimai inteqrasiya şəraitində bünün əhəmiyyəti ildən ilə artmaqdadır.

İslam dininin hakim olduğu böyük coğrafi əraziyə daxil olan Azərbaycanın kitab, kitabxana mədəniyyəti prof. A.A.Xələfovun tədqiqatlarında geniş təhlil olunur. Məhz bu tədqiqatlardan çıxış edərək kitabxana fəaliyyətinin demokratik ənənələrini tarixi faktlarla ifadə etməyə çalışacağıq.

XV əsrdə mərkəzi dini hakimiyyət tərəfindən dərisi soyularaq edam edilməsinə hökm verilmiş görkəmli şair Nəsimi Azərbaycan ərazisində sərbəst fəaliyyətdə idi və yalnız Ərəbistanda hökm icra olundu, hətta hökmün icrasından sonra belə Azərbaycan kitabxanalarından Nəsiminin və ya hər hansı hürufi şairlərinin (Bu dövrdə xeyli hürufi şair Azərbaycanda yaşayır və fəaliyyət Göstərirdi) kitablarının yığılması, yandırılması və ya qadağan olunmuş kitabların siyahısı haqqında heç bir məlumat verilmir.

Avropa ölkələrindən fərqli olaraq islam şərqində kitab məhsuluna dini müəssisələr tam nəzarət edə bilmirdi. Xüsusilə moğol dövründən başlayaraq kitab məhsulunun istehsalında və kitabxana işinin çoxcəhətliliyində bir liberallaşma baş verir. XIII əsrdən etibarən kitabxana fondlarının repertuarı zənginləşir, elmin bütün sahələrini əhatə edən kitabxana fondlarında qadağan edilmiş elm sahəsi və ya mövzular olmamışdı.

Görkəmli alim prof. A.A.Xələfovun kitabxana tarixi problemləri ilə əlaqədar apardığı çoxillik tədqiqatları nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycan kitabxanalarında son min ildə dil, din və digər xüsusiyyətlərə görə məhdudiyətlər mövcud olmamışdır. Azərbaycanda yüksək oxucu qrupları Azərbaycan, Ərəb və fars dilli ədəbiyyatdan böyük bir tarixi dövrdə istifadə etmiş, XIX əsrin II yarısından başlayaraq bu dillərə rus dili də əlavə

olunmuşdur. Hal-hazırda yüksək oxucu qrupu Azərbaycan, rus və ingilis dilli ədəbiyyatdan geniş istifadə etməkdədir.

Azərbaycanın şimal hissəsinin XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı Azərbaycanın ictimai həyatının bir çox sahələri kimi kitabxana mədəniyyətinə də öz təsirini göstərdi. Zəngin əlyazma kitabları müsadirə olunaraq mərkəzi şəhərlərə aparılır, yeni çap kitablarına güclü senzura nəzarəti qoyulurdu. Bütün bunlara baxmayaraq əlyazma kitabı ənənələri XIX əsrin sonlarına qədər qorunub saxlanıldı və bu proses hər hansı senzuradan kənarında baş verir, kitabxana fəaliyyəti dövlət nəzarəti və idarəetməsindən kənarında qala bilirdi.

Yalnız Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda kitab məhsulu və kitabxana xidməti dövlət nəzarətinə tam keçirildi və ideoloji işin tərkib hissəsinə çevrildi.

Azərbaycanın ilk elmi kitabxanası sayılan və Nəsirəddin Tusi tərəfindən təsis olunmuş (1259) Marağa Rəsədxanasının kitabxanasında toplanmış ədəbiyyatın repertuarı və Çin, Hindistan, Məvəənnəhrdən dəvət olunmuş mütəxəssislərin müxtəlifliyi göstərir ki, elmi kitabların böyük bir mərkəzinin yaradılması, elmi axtarışlar üçün bir ideya ətrafında toplanan mütəxəssislərin qarşısına xüsusi şərtlər, məhdudiyyətlər qoyulmamış və Azərbaycan bu «komplekslərdən» kənarında olmuşdur. Bu fikri dərinləşdirmək üçün bir tarixi faktı da diqqətə cəlb edək. 1510-cu ildə Şah İsmayıl Xətəinin fərmanı ilə ilk dəfə dövlət kitabxanasına rəhbər təyin edilir və bu ənənə halını alır, geniş məzmunlu fərmanın təhlili bir daha sübut edir ki, hətta feodal dövlət quruluşu şəraitində hökmdarlar kitabxana rəhbərliyi qarşısında qadağanedicisi, məhdudlaşdırıcı heç bir xüsusi şərtlər qoymurdu.

Azərbaycan kitabxanaları tarixində ümumi istifadə üçün bağlı kitabxana fondlarına malik kitabxanaların olması haqqında mənbələrdə heç bir məlumat mövcud deyil. Ələmut qalasında Həsən Səbbahun davamçıları tərəfindən XIII əsrin I yarısında Vatikan kitabxanasını xatırladan bir kitabxana yaradılmış və onun zəngin kitab fondunun, təriqət tərəfdarları tərəfindən islam dünyasının mərkəzlərindən, müxtəlif ucqarlardan kitab məhsullarını Ələmuta toplayaraq orada böyük bir kitab fondu formalaşdırmışlar. Lakin 1257-ci ildə Hülakü xan Ələmut qalasını işğal etmiş və ənənəvi tarix kitablarında bərbər, dağıdıcı və işğalçı kimi təqdim olunan Moğol xanı təriqətçiləri dağıtmış, kitabxanayı Nəsirəddin Tusiyə həvalə etmişdir ki, bu da Marağa rəsədxanasının elmi kitabxanasının əsasını təşkil etdi. Əlavə edək ki, bu rəsədxana və onun nəzdindəki kitabxana gələcəkdə Uluqbəyin rəsədxana və kitabxanasının əsasını təşkil edir.

XIII əsrdən başlayaraq mənbələrin bizə verdiyi zəngin materiallar əsas verir ki, Azərbaycan kitabxanalarında dini tolerantlıq probleminin artıq həll olduğunu iddia edək. Orta əsr kitabxanalarının fondlarında Əhdi-ətiq, Əhdi-

cədid, Zəbur, tövrat və incilin çoxsaylı nüsxələri qorunub saxlanılmışdır. Azərbaycanın şimalında xəzərlərin yəhudiliyi qəbul etməsi, qərb hissəsində Albanların xristian olması, cənubluların atəşpərəstliyi, eləcə də müsəlman əhalisinin mövcud olması, böyük tarixi dövrdə kitab məhsulunun istehsalında, mühafizəsində və istifadəyə verilməsində heç bir problemlə qarşılaşmamışdır.

Müasir dünyada kitabxanaların sənədli informasiyanın komplektləşdirilməsi, saxlanması və təqdim edilməsi formaları daha sürətlə transformasiya olunur. Bu problemi tədqiq etmiş prof. Yuri Qrixanovun bir sıra fikirləri ilə polemikaya girmək olar. Transformasiya prosesi son iki min il ərzində sistemli olaraq baş vermişdir və kitabxana sənəti bu prosesə daima uyğunlaşmış və onu idarə etməyə çalışmışdır. Kitabxana-informasiya sistemlərinin inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirən elmi konsepsiyalara mane olan ideoloji, milli və dini komplekslər tarix boyu özünü göstərmişdi. Əgər nəzərə alsaq ki, bu gün də inkişaf etmiş ölkələrdə nəinki istifadəyə, hətta kataloqlaşmaya bağlı olan kitabxana fondları mövcuddur, informasiyanın manipulyasiya olunması cəhdləri orta əsrlərdə olduğundan daha geniş aktualıq kəsb edir. Bu zaman məlumatın və məlumat daşıyıcısının mötəbərliyi məsələsi ön cərgəyə çıxır. Düşünürük ki, kitabxana xidmətinin demokratikliyi prinsiplərinə kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsində yenidən baxılmalıdır. Biliklər cəmiyyətini səciyyələndirən informasiya mühitidir. Prof. Mixail Onenkov öz məqaləsində yazır: “İnformasiya mühitinə təsir etmək – mədəniyyətə, biliklər sənayesinə və incəsənət sahəsinə təsir etməkdir”. (Kitabxanalar biliklər cəmiyyətində. Bakı, 2006.- 353 səh.). Tədqiqatçının bu fikrinə siyasət anlayışını da əlavə etmək düzgün olardı. Kitabxana tarixindən əldə etdiyimiz təcrübə göstərir ki, informasiya mühitinə təsir fraqmental informasiya, informasiyanın manipulyasiyası, dezinformasiya şəklində təzahür edir. Deməli, informasiya mühitinin də keyfiyyəti vacib amildir. Bu problemin daha detallı analizə ehtiyacı var. Biliklər cəmiyyəti informasiya mühitini vaxtaşırı test etməli və demokratik, sənədli məlumat inteqrasiya mexanizmləri tətbiq etməlidir. Dünya kitabxanaları tarixində kitabxana fəaliyyətinin demokratik ənənələrini öyrənərək onlara birmənalı qiymət vermək bu istiqamətdə faydalıdır.

Ş.Ranqanatanın XX əsrin əvvəllərində müəyyənləşdirdiyi kitabxana elminin beş yeni qanunu qeyd edildiyi kimi artıq maksimuma çevrilmiş mücərrəd yanaşmadır. Məsələn, «hər oxucunun öz kitabı var» və ya «hər kitabın öz oxucusu var» maksimasını kitabxanalar hansı texnologiyalar hesabına müəyyənləşdirir. Bu gün oxucu məlumat axtarışında tam müstəqildir. Mötəbər məlumat mənbəyi və mötəbər məlumat əldə etmək istiqamətində müasir kitabxana praktikasında kifayət qədər problem var.

Demokratik olmayan dövlətlərdə (orta əsrlərə də aid edilə bilər) kitabxana xidmətinin demokratikliyindən danışmaq olarsa, demokratik üsul ilə idarə edilən bir siyasi sistemdə qeyri-demokratik kitabxana xidməti də mövcud ola

bilir. Belə halları sübut etmək üçün xeyli nümunələr mövcuddur. Kitabxanaşünas alim R.Kazımov bu problemlə əlaqədar qeyd edir ki, kitabxanaçılıq fəaliyyətində ideoloji amil həmişə mövcud olub, çünki demokratiya özü də ideologiyadır. Bununla razılaşmamaq çox çətindir.

Kitabxana tarixindən əldə olunmuş məlumatlar müəyyən edir ki, hələ çox qədim zamanlardan konkret mövzularda və ya konkret müəlliflərin kitabları toplanaraq yandırılıb və bununla da kitabxananın məlumatı zamana ötürmək funksiyası məhdudlaşdırılıb. Eləcə də konkret müəllifin və konkret mövzularda yazılmış əsərlər dəyişdirilərək zamana dezinformasiya ötürmək cəhdləri kitabxanalarda həyata keçirilmişdir. Fikrimizi inkişaf etdirərək müasir dövrdə geniş PR texnologiyaları tətbiq edərək dünyaya dezinformasiya yaymaq ənənəsinin də mövcud olmasını qeyd edək. Kitabxanalar mövcud informasiya küyündə fondun formalaşması və xidmətin təşkilində mənbəyin və məlumatın mötəbərliyinin müəyyənləşdirilməsi problemini həll etməlidirlərmi? Yoxsa bu kitabxana siyasətinin həyata keçirilməsindəki demokratik prinsiplərə ziddir? Bir sıra kitabxanaların təcrübəsində «bizə aid həqiqətlər və ya aid olmayan həqiqətlər Anlayışları bu gün də mövcuddur.

Düşüncələrimizi ümumiləşdirərək diqqəti son 50 ildə SSRİ məkanında dövriyyəyə daxil olmuş kitabxana tarixi ilə əlaqədar tədqiqat işlərinə, xüsusilə də dərslik və tədris ədəbiyyatı kimi tövsiyə olunan mənbələrə cəlb etmək istəyirik. Bu mənbələr dünya kitabxana mədəniyyətini və ənənələrini nə qədər düzgün ifadə edə bilər? Müxtəlif xalqların, dövrlərin, hətta dini cərəyanların dünya sivilizasiyasına gətirmiş olduğu kitabxana mədəniyyətinin xarakteri, xüsusiyyəti, mahiyyəti, ənənələri nə dərəcədə real mənzərəni ifadə edir? Bəlkə də bugünkü kitabxanaşünaslıqda bir çox problemlər tarixi ənənələrə düzgün qiymət verməmək, bəzən də vermək istəməməyimizdən qarşıya çıxır. Sovet məkanında kitabxana tarixi problemlərini öyrənən, kitabxana tarixində ənənələri araşdıran və kitabxana işinin tarixi təkamülünü tədqiq edərək ilk dəfə tarix elmləri doktoru olmuş professor A.A.Xələfovun elmi irsinə diqqəti cəlb etmək istəyirik. Əsərləri ilə nüfuzlu bir məktəb yaratmış alim ilk dəfə kitabxanaların bəşəri funksiyasını qeyd etmiş və öz tədqiqatlarında coğrafi sərhədlərlə məhdudlaşmamışdı.

Tarixi təcrübəni öyrənmək tarixi faktları manipulyasiya etmək və ya tarixi mənzərəni saxtalaşdırmağa motivasiya etmək üçün deyil, ondan təkamülün növbəti mərhələsi üçün düzgün nəticələr çıxarmaq baxımdan faydalıdır. Kitabxana tarixinin bizə verdiyi geniş məlumat kütləsi bizə əsas verir ki, kitabxana təsnifatına yeni terminologiya daxil edək; Demokratik kitabxanalar və demokratik olmayan kitabxanalar və ya bu fikri ifadə edə biləcək başqa bir termin.

ƏDƏBİYYAT.

1. Xələfov A.A. *Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: c 1.*- Bakı, 2006.
2. Xələfov A.A. *Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: c 2.*- Bakı, 2007.
3. *Kitabxanalar biliklər cəmiyyətində.*-Bakı, 2006. - 360 s.
4. İsmayılov X.. *Kitabxana menecmentinin əsasları.*- Bakı, 2006.
5. Aslan K. *Qədim və orta əsrlər dünyə kitabxanaları.* Bakı,- 2008.

**XALIL İSMAİLOV
PARVİZ KAZİMİ**

О ДЕМОКРАТИЧНОСТИ БИБЛИОТЕЧНОЙ РАБОТЫ РЕЗЮМЕ

Демократичность библиотечной работы является актуальной проблемой современного библиотековедения. Элементы демократичности наблюдаются и в библиотечной традиции средневековых библиотек.

**KHALİL İSMAİLOV
PARVİZ KAZİMİ**

AREN'T THE DEMOCRACY OF LIBRARY WORK SUMMARY

The democracy of library work is an actual problem in temporary. The determine of democratic traditions are very important to learn history of library.